

RESUMO

O domingo inmediato ao xoves da Ascensión, devotos do concello do Corgo e doutros limítrofes, acoden ao santuario dedicado á Virxe das Virtudes, para pregarlle a concesión dalgunha petición, relacionada case sempre con doenzas humanas, ou ben para agradecerlle o favor xa recibido. Por tal motivo, levan a cabo unha serie de rituais e ofrendas propiciatorias e de acción de grazas. Así oen unha misa, poñen o santo, participan na procesión, traen candeas, aportan diñeiro, sufragan misas, etc.

PALABRAS CLAVE

Indulxencia, confraría, ofrenda propiciatoria, petición condicional, poñer o santo, ofrenda de acción de grazas, lenda.

1 INTRODUCCIÓN

Unha das manifestacións básicas da relixiosidade popular ten lugar nos santuarios.

Os santuarios son lugares de culto simbolizados por unha ermida, capela ou igrexa parroquial, aos que veñen devotos pertencentes a distintas comunidades, coa finalidade de cumpriren unha serie de promesas á imaxe sagrada, despois de que lles concedese as peticións solicitadas, así como para lle pedir a esa imaxe algunhas peticións de índole espiritual e material. **"Os santuarios son como clínicas especializadas e de prestixio onde o paciente vai en procura de solución para os seus problemas"** (1).

Os santuarios adquiriron unha devoción popular ao se mostraren as súas imaxes propiciatorias ante moitas peticións. **"Un santuario se distingue por la devoción de la gente y no por una característica histórica o artística inherente al edificio o institución"** (2). Os santuarios son espazos da divindade e que entrañan certo

Imaxes de san Miguel e a Nosa Sra. das Virtudes

Blanco Prado, José Manuel

jmbp53@yahoo.es

Doutor en Historia

Profesor (xubilado) de Ensino Secundario

(esp. de Filosofía)

misterio. **"El santuario es un lugar santo, en que el hombre se encuentra con lo numinoso, lo sobrenatural, la divinidad."** (3).

2 A LOCALIZACIÓN DO SANTUARIO

O santuario está situado no lugar das Virtudes, pertencente a parroquia de San Miguel de Pedrafita, concello do Corgo, arciprestado de Mestrescolía, provincia e diocese de Lugo. Dista uns 3 km da capital do municipio e uns 15 da capital provincial **"En el monte de As Virtudes hay una ermita dedicada a la Virgen del mismo nombre, célebre en época todavía reciente por la romería que allí tenía lugar, a la que acudían devotos de toda la comarca de Chamoso, Castroverde y Lugo"** (4).

3 OS CARACTERES ARTÍSTICOS

No frontal, feito con perpiaños de bloques de granito, hai unha porta alintelada, dous ventanais laterais e un campanil cunha campá.

No seu interior hai unha ampla nave que ten o pavimento de pezas de pizarra e unha cuberta rústica a dúas augas.

O presbiterio, máis elevado e reducido que a nave, está sostido por unha cuberta a catro augas. Arco triunfal de medio punto, en aresta, imposta de cuarto bocel.

Dous retablos:

- A. Retablo central. É de estilo barroco. Tres tallas. Virxe das Virtudes, 1,37. S. Ramón Nonato, 0,67. Virxe coas mans cruzadas, 0,72.
- B. Retablo lateral. Renacentista, con columnas estriadas. Tres tallas da Virxe, 0,60, 0,51, 0,30 (5).

4 LENDA SOBRE A ORIXE DO SANTUARIO

A nivel popular hai a seguinte lenda que tenta explicar o emprazamento actual do santuario. **"Hai**

moitos anos algúns veciños de Pedrafita atoparon a Virxe na fonte, lavando. Levárona á igrexa da parroquia, mais ela volveu para a fonte, e así unha e outra vez hasta que os veciños da parroquia decidiron facerlle unha ermida no lugar actual" (Información popular).

Este tipo de lendas tiñan como finalidade crear a sacralización histórica dunha imaxe e dun lugar, usándose nalgúns casos como barreira na memoria popular para esquecer o culto pagán que se levou a cabo na súa orixe naquel lugar.

Ritual da procesión

Tanto o mito coma a lenda, segundo González Reboredo, "tienen un carácter utilitario y trascendente, transmitiendo conceptos fundamentales de la cosmovisión del grupo social en el que se generan y difunden" (6).

5 ALGÚNS DATOS HISTÓRICOS DO SANTUARIO NO SÉCULO XVIII

No derradeiro tercio do século XVIII acontecen unha serie de feitos que van influír no desenvolvemento posterior do santuario. Sinalo os seguintes feitos:

5.1 A CONCESIÓN DE INDULXENCIAS AO SANTUARIO

O día once de decembro de mil setecentos oitenta e catro, o papa Pío VI concedeulle indulxencia plenaria durante sete anos a todos os devotos de ámbos os dous sexos que, despois de recibiren a confesión e comunión, visitasen a capela da Virxe na festividade da Ascensión do Noso Señor Xesucristo. Tamén lles outorgou sete anos aos mesmos devotos que visitasen a devandita capela nas sete festividade principais da Nosa Señora:

Na Concepción, Natividade, Presentación, Anunciación, Visitación, Purificación e Asunción (7).

5.2 AFUNDACIÓN DA CONFRARÍA DA NOSA SEÑORA DAS VIRTUDES

No ano mil setecentos oitenta e oito varios fregueses de San Miguel de Pedrafita fundaron a confraría da Nosa Señora das Virtudes, na que se foron inscribindo devotos pertencentes a distintas freguesías dos actuais concellos de Castroverde e do Corgo.

"Libro delos Hermanos Cofrades dela Cofradía de Nuestra Señora delas Virtudes situada su Hermita en los Trmos. dela fra. de San Miguel de Piedrafita fundada en virtud de instancia de varios devotos que principia en el año de 1788" (8).

Inicialmente o número de confrades por freguesía foi o seguinte:

- Freguesía de San Miguel de Pedrafita: 29.
- Freguesía de San Pedro de Arxemil: 10.
- Freguesía de San Bartolomeu de Chamoso: 4.
- Freguesía de San Xoán do Corgo: 1.
- Freguesía de Santiago de Adai: 8.
- Freguesía de Santa María de Queizán: 3.
- Freguesía de San Xiao de Campelo: 3.
- Freguesía de San Pedro de Gomeán: 1.
- Freguesía de Santa María de Marei: 2.
- Freguesía de Santa María de Moreira (Castroverde): 2.
- Freguesía de San Xoán de Segovia: 2.
- Freguesía de Santa María de Piñeiro: 6.
- Freguesía de San Cristovo de Chamoso: 3.
- Freguesía de Santa María de Cabreiros: 2.
- Freguesía de San Xoán de Barredo (Castroverde): 1.
- Freguesía de San Pedro Fiz de Vergazo: 1.
- Freguesía de Santa María de Uriz (Castroverde): 10.
- Freguesía de Santo Estevo de Paderne (Castroverde): 14.

5.3 A REFORMA LEVADA A CABO NA ERMIDANO ANO 1789

A concesión de indulxencias por parte do papa Pío VI propiciou un aumento da esmola na ermida das Virtudes.

Ano 1781, esmola 22 rs. Ano 1783, 30 rs. Ano 1784, 27 rs. Ano 1785, 47 rs. Ano 1786, 51 rs. Ano 1788, 51 rs. Ano 1789, 112 rs. Ano 1790, 73 rs.

Nos anos mil setecentos oitenta e nove e noventa este incremento viuse favorecido tamén pola fundación da confraría das Virtudes.

Este incremento económico motivou que no ano mil setecentos oitenta e nove se fixese unha importante reforma na devandita ermida que custou mil cincocentos quince reais e vintetrés mrs., distribuídos do seguinte xeito en función dos materiais e man de obra empregada.

Materiais

- Polas taboas, marcos para portas, cantería e o seu traslado: 99 rs. e 15 mrs.
- Pola lousa e o seu carreto: 420 rs.
- Polo enreixado das ventás: 22 rs.

Man de obra

- Albaneis: 674 rs. e 8 mrs.
- Carpinteiros: 200 rs.
- Peóns encargados de partir a pedra: 100 rs.

"Quenta de el Coste qe ha tenido la obra de Nr^a Sr^a delas Virtudes el año de 1789.

Primeramente Los Maestros de Mampostería SLevaron seisz setenta y quatro rs. con ocho mrs: 674 rs. 8 mrs.

Los Carpinteros, Llevaron Duz^a rrs: 200 rs.

De tablas y Marcos p^a Puertas, y gastos de Carretos de Cantaría se gastaron nobt^a y nueve rs. y quince mrs: 099 rs.....15 mrs.

La Losa consu Carretto Costó Quatrozs. vte. rs.....420 rs.

Salarios de los Peones de Partir la piedra.....100 rs.

De las Rejjas pa las ventanas, vente y dos rs.: 22 rs". (9).

5.4 A SANTA VISITA DO BISPO DE LUGO DO ARCIPRESTADO DA MESTRESCOLÍA NOANO 1790

O bispo de Lugo, D. Felipe Pelaez, foi informado da asistencia importante de devotos doutras fregresías que viñan ao santuario nas datas sinaladas polo papa Pio VI, para gañaren indulxencias e algúns ademais, para se faceren confrades da Virxe das Virtudes coa

correspondente entrega en ambos os dous casos de esmolas.

O bispo ante esta situación e para impedir o abandono das igrexas parroquiais, que debían ter a primeira atención dos fregreses, mandou o seguinte:

1. No sucesivo non se recollerá ningunha esmola para a confraría e as xa percibidas serán restituídas, agás naqueles casos nos que os devotos lle fixeran unha doazón á Virxe.
2. A partir de agora levárase unha conta formal das esmolas da capela, mais de ningún xeito se investirán en adiantar, nin facer novas obras na ermida sen obter previa licencia do bispado.
3. Ningún confesor poderá administrar o sacramento da penitencia na ermida, nin na igrexa parroquial de Pedrafita, agás o crego párroco e aqueles que tiveran licencia especial para confesaren nos santuarios.

"Santa Visita de la Maestrescolía de 1790.

El Ilmo. Sr. D. Felipe Pelaez obispo de y señor de Lugo del Convento de S. María continuando la santa visita de este arciprestazgo fue informado que en la Hermita de N^a Sra. de las Virtudes, sita en terminos dela Parroquia de S. Miguel de Piedrafita se recogen y perciven algunas limosnas de los fieles con el fin de alistarse cofrades de cierta cofradia que el Cura Parroco ha pensado establecer; y otras delas que concurren en el día dela Ascensión del Señor, y festividades principales dela Virgen, con el motivo dela Indulgencia concedida por la Santidad de Pio VI, a los que precedida confesion y comunion, visitasen aquella Hermita en determinados días; y atendiendo aque el sitio despoblado dela Hermita, y lademasiada concurrencia que con estos pretestos se promueva, pueda ocasionar mayores perjuicios que provechos al bien espiritual delas almas y un lamentable abandono delas Iglesias Parroquiales que deben llevarse la primera atención; manda no se recoja en lo sucesivo limosna alguna por razón de Cofradía, y las que con este motivo se percivieron hasta aquí se devuelvan a los que contribuyeron con ellas sino hacen piadosa donación deellas a favor dela Virgen, yde las que se juntasen de otros devotos se llevará en lo sucesivo quenta formal y circunstanciada de

su inversión; pero de ninguna manera se inverterán en adelantar, ni hacer nuevas obras enla Hermita, sen obtener expresa licencia; ni se celebrarán en ella mas festividades que en los días de los Misterios prevenidos en el breve de su Santidad, observando en ellos el rito prevenido por Sagradas rubricas; y en atención a que por el referido breve no se previene que la confesión, y comunión se haga enla Hermita, y si solo la Visita de altar, prohíbe a todo confesor administrar el Sacramento dela Penitencia enla Hermita, sus intermediaciones, y parroquial Iglesia de Piedrafita, no siendo Parroco, o no obteniendo especial licencia para confesar en Santuarios de concurrencia, y encarga al Parroco de este fra, y a los demas que administren el Sacramento de la Penit^a en el referido sitio, lo hagan con la seriedad y circunspección que exige tan Santo ministerio; y para que en lo subsesivo se pueda tomar conocimiento dela observancia y cumplimiento de esta procedencia en todas sus partes, se presentará en las futuras visitas las quantas enla forma referida, y como se previene en el Libro de fábrica de la Iglesia principal". (10)

Devota bicando o rosario da Virxe

6 A FESTIVIDADE E A PROCEDENCIA DOS DEVOTOS

Noutrora a festividade tiña lugar o xoves da Ascensión do Señor. Na actualidade celébrase o sábado e o domingo inmediatos. **"Hai máis de quince anos que a festa pasou a celebrarse o sábado e o domingo próximos en vez do xoves da Ascensión"** (11). Nestes días veñen devotos non só do municipio do Corgo senón tamén doutros municipios contiguos como Lugo, Castroverde, Baralla, Láncara, O Páramo. **"Veñen de pueblos razonablemente cercanos"** (12).

Antano viñan tantos romeiros, de ofrenda e merenda, que as persoas de máis idade da parroquia aínda recordan o seguinte dito: **"No día da Ascensión nin os páxaros movían os huevos no nido, do día santo que era"** (13).

7 AS PETICIÓNS

Os devotos en xeral ofrécense por si mesmos ou para acadaren algunha intercesión para outras persoas que non poden vir ao santuario normalmente por algunha enfermidade. Entre as peticións máis específicas que se levan a cabo sinalo as seguintes: doenzas dos osos, da vista, da pel. **"A auga da fonte e boa pra vista e enfermidades da piel. Cura granos, ezemas e outros males"** (14).

8 AS PROMESAS

A unidade básica de relación entre a persoa e a imaxe sagrada para resolver unha serie de problemas é a promesa. Esta consiste normalmente nun contacto directo e sagrado de forza moral entre a persoa e Deus, a través de Cristo ou dunha serie de intermediarios ou mediadores como son as distintas advocacións da Virxe e os santos.

Unha devota pásalle un pano pola cara a unha amiga doente

"Pra chegar con máis seguridade a ese Deus, non sempre persoal, o galego bota man dos santos e da Virxen" (15).

Entre os devotos e a divindade pódense distinguir tres modelos de relación.

1. A promesa xeralmente é condicional, é dicir primeiramente a divindade simbolizada por Cristo, a Virxe e os santos concédelle a petición ao devoto e despois este leva a cabo a promesa; trátase dun cumprimento "a posteriori". A este tipo de promesa dáselle os nomes de **"Ofrenda condicionada"** (16) e **"Petición Condicional"** (17).

2. Algúns devotos veñen solicitar, suplicantes, a mediación de Cristo, da Virxe ou dos santos ante calquera problema, cumprindo unha serie de rituais e ofrendas. Neste caso os distintos rituais e ofrendas que os devotos realizan teñen lugar antes de que se lles conceda a petición. Este tipo de promesa recibe os nomes de **"Ofrenda propiciatoria"** (18) e **"Devoción peticionaria"** (19).

3. Finalmente hai devotos que veñen todos os anos por algunha petición concedida pola divindade noutro. A este tipo de promesa dásele o nome de **"Ofrenda de acción de grazas"** (20).

As promesas máis frecuentes que se levan a cabo neste santuario son as seguintes:

8.1 O CUMPRIMENTO DUNHA SERIE DE RITUAIS, LIGADOS AO SANTUARIO, QUE SEGUNDO O GRAO DE PARTICIPACIÓN TEÑEN UN CARÁCTER COLECTIVO OU INDIVIDUAL

Os rituais de carácter colectivo

• A celebración de misas

Tanto o xoves da Ascensión coma o venres, celébrase unha misa as sete do serán. O sábado, primeiro día da festividade, hai unha misa a unha da tarde. O domingo celébranse tres misas: unha ao mediodía e as outras dúas a unha e as dúas da tarde. Todas as misas celébraas o crego encargado do santuario, agás a das dúas da tarde do domingo que concelebra con outros cregos de parroquias contiguas no campo da festa.

• O ritual da procesión

Hai anos, na véspera da festividade da Virxe, traíase en procesión ao patrón da parroquia, san Miguel, desde a igrexa parroquial até o santuario. Ao rematar a festividade volvíano levar á igrexa da parroquia en procesión, na que interviña, tanto a ida como a volta, o crego e fregueses da parroquia e doutras contiguas. Na actualidade tráese nun coche o xoves da Ascensión e ao rematar a festividade da Virxe volvese levar do mesmo xeito. **"O San Miguel tráese únicamente pola festa nun coche. Antes víñase cunha procesión;**

traíase a ombros desde o pueblo hasta aquí o víspora da festa. O acabar a festa levábase outra vez para a igrexa" (21).

Tanto o sábado coma o domingo, logo dos oficios litúrxicos, celébrase unha procesión xeral que percorre o campo da festa. A procesión ten como finalidade sacar ao exterior as imaxes sagradas, que santifican todo o contorno xeográfico.

A distribución dos distintos elementos que interveñen nela realízase do seguinte xeito:

- Cruz do santuario levada por un fregrés da comunidade parroquial.
- A imaxe do S. Miguel lévana en andas catro devotos da parroquia.
- As dúas imaxes da Virxe das Virtudes lévanas en andas devotos de distinto sexo. De todas as maneiras o normal e que sexan mulleres.
- Cregos concelebrantes.
- Devotos en xeral, colocados sen distinción de idade e sexo.

Hai bastantes anos ían devotos, de xeonllos, baixo as andas da Virxe e algúns, descalzos, acompañando á procesión. **"Procesión según costumbre en las fiestas populares con las imágenes de la Virgen y de San Miguel, patrono de la parroquia, que se lleva de la iglesia parroquial. Portan las imágenes de la Virgen mujeres del pueblo y hombres la de San Miguel"** (22).

Procesión

Os rituais de carácter individual

• Ritual da circunvalación

Hai anos moitos devotos daban algunha volta ao redor do santuario, de xeonllos ou de pé, levando nas súas mans candeas, corpos de cera... Na actualidade este ritual xa non se realiza.

• Ritual do contacto

O desexo de todo devoto é tomar contacto coas imaxes e demais obxectos e elementos sagrados do santuario, xa que o sagrado proxecta a súa cualidade, sacraliza. Entre as prácticas máis habituais de tomar contacto co sagrado, sinalo as seguintes.

○ O ritual de poñer o santo

Un mozo da parroquia ofrece unha imaxe pequena da Virxe para que a biquen os devotos, que están de xeonllos; logo pásaa por detrás das súas cabezas, tocándolles con ela os dous ombros. O ritual remata ao volveren bicar os devotos a imaxe da Virxe. O poñente, mentres realiza o ritual, vai dicindo a seguinte xaculatoria:

"La Madre de Dios de las Virtudes te libre de toda peste, mal. Amén".

Os devotos poden poñer o santo tanto pola mañá como polo serán, xa que o santuario permanece aberto case todo o día.

Ritual de "poñer o Santo"

○ O ritual do contacto coa imaxe estática

Algúns devotos bican o rosario que pende do pescozo da imaxe da Virxe. Outros tocan cos seus panos o seu manto e logo pásanos por algunhas partes dos seus corpos ou doutros cunha finalidade profiláctica e curativa, xa que os panos no seu contacto coa imaxe quedan sacralizados.

○ Ritual do contacto coa auga da fonte do santuario

Preto do santuario está a fonte da Ascensión, onde algúns devotos levan a cabo durante todo o ano o seguinte ritual que consta de dúas partes:

1ª. Os devotos, que veñen á fonte, lavan cuns panos aquelas partes do corpo enfermas: ollos, pel. A auga ten unha función ambivalente, xa que implica morte -enfermidade- e rexeneración -saúde-. **"El agua mata por excelencia porque disuelve, suprime toda forma, borra el pasado, pero también regenera, porque la disolución va seguida de un nuevo nacimiento"** (23). **"El contacto con el agua implica siempre una regeneración no sólo porque la disolución va seguida de un nuevo nacimiento, sino también porque la inmersión fertiliza y multiplica el potencial de vida"** (24).

Ritual da fonte

2ª. Os panos déixanse colgados nuns aramios que hai a carón da fonte. Existe a crenza de que ao iren podrecendo os panos as doenzas das persoas irán desaparecendo. **"Hai xente que padece algo da vista, hai que levar os panos para lavar os ollos, pero hai que déixalos alí. Antigamente**

había cola para lavarse a xente os ollos" (25). "En las proximidades se encuentra una fuente de agua mineral, que utilizan los enfermos del hígado y de la vista..." (26).

Esta segunda fase do ritual simboliza a expulsión do estado de enfermidade e polo tanto a paulatina recuperación do estado de saúde. Por outra banda o que se está levando a cabo con este ritual é imitar dun xeito deliberado aquilo que se pretende acadar. **"Es frecuente que los ritos consistan en una imitación de los efectos que la gente desea producir"** (27).

Ritual da fonte

O culto primitivo ás fontes foi incorporado ao credo cristián no momento da entrada do cristianismo en Galicia. Isto foi posible construíndo capelas no seu contorno, como medida para tentar erradicar da memoria dos seus habitantes calquera pervivencia pagá.

8.2 OFRENDAS PROPICIATORIAS E DE ACCIÓN DE GRAZAS

Como dixemos anteriormente, a relixiosidade popular, ademais dunha dimensión práctica, ten un compoñente baseado na reciprocidade, que esixe do devoto a entrega dalgún ben para propiciar o ente sagrado ou para compensalo polo favor acadado. Por iso os fieis que acoden a este santuario, levan a cabo unha serie de ofrendas:

- Sufragan misas na honra da advocación mariana, que serán celebradas polo párroco no transcurso do ano.
- Traen cirios, candeas e ramos de flores, que colocan ao carón do altar.
- Deixan esmolos en metálico nos petos da capela, e moi especialmente no momento de "poñer o santo".
- Antano, os devotos traían figuras de cera, que simbolizaban ao corpo humano total e parcialmente.

Por outra banda, no santuario hai unha ventá aberta ao exterior e pechada no seu interior por reixas, que permite que os devotos lle fagan

ofrendas a Virxe durante todo o ano. Estas ofrendas consisten preferentemente en esmolos en metálico e cirios.

9 CONCLUSIÓN

A Vía Romana XIX, que comunicaba Asturica Augusta (Astorga) con Bracara Augusta (Braga), pasa polo lugar das Virtudes, onde, nunha capela, se venera a advocación mariana do mesmo nome.

Exvotos de cera

No contorno do santuario, un veciño de Adai (O Corgo) atopou un altar dedicado a Mercurio, deus romano do comercio, que hoxe se garda no Museo Diocesano de Lugo. Esta ofrenda posúe unha inscrición na que se le **"que foi doada por Máximo, fillo de Segundo, por iniciativa propia e porque o deus o merecía"** (28).

Polo tanto, non resulta estraño pensar na existencia neste lugar dun templo dedicado ao deus do comercio, que regulase as peticións dos devotos relacionadas con asuntos económicos e con viaxes.

Ademais, preto da capela hai unha fonte, considerada milagrosa desde sempre, e a carón dela aínda se seguen desenvolvendo unha serie de rituais (29). Pois ben, é probable que nos seus inicios houbera nesa fonte un culto pagán dedicado ás fadas indíxenas, e logo, ás ninfas romanas. Posteriormente, a partir do século VI, o culto cristianizouse e fíxose cargo del a advocación mariana xa mencionada (30).

En definitiva, no intre actual, fálase con regularidade da existencia nese lugar dun culto antigo, establecido ao carón dunha gran vía romana, que, logo, foi cristianizado.

Por outra banda, o santuario aquí descrito, non só manifesta a vivencia da identidade da comunidade parroquial na que se localiza, senón tamén o sentido de apertura que lle dá a gran devoción que senten outras comunidades pola súa imaxe.

Finalmente, os novos medios de locomoción e as novas formas de divertimento están acabando, aquí como noutras partes, coas típicas merendas, cantos e bailes propios das romarías de hai anos.

10 NOTAS BIBLIOGRÁFICAS

1. GONDAR PORTASANY, Marcial. *Crítica da razón galega. Entre o nós-mesmos e nós-outros*, Vigo: Biblioteca a Nosa Terra. Nós os Galegos. Edicións a Nosa Terra, 1993, páx. 129.
2. WILLIAMA. CRISTHIAN, Jr. "De los Santos a María. Panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la E. Media hasta nuestros días", en *Temas de Antropología española*. Ed. de Carmelo Lisón Tolosana. Akal, 1976, páx. 86.
3. DÍEZ TABOADA, Juan María. "La significación de los Santuarios", en *La Religiosidad Popular, III. Hermandades, Romerías y Santuarios*. Coords. Álvarez Santalo, C. Buxo, María Jesús y Rdquez. Becerra, S. Antrhopos, Barcelona, 1989, páx. 269.
4. N.R.C. Palabra "Pedrafita, S. Miguel de", en *Gran Enciclopedia Gallega*. T.24, Santiago, 1974, páx.111.
5. VALIÑA SAMPEDRO, Elías. "Pedrafita. Corgo. Capilla de Ntra. Sra. de las Virtudes", en *Inventario Artístico de Lugo y su provincia, Centro Nacional de Información Artística, Arqueológica y Etnológica. T. V*, Madrid, 1983, páx. 80.
6. GONZÁLEZ. REBOREDO, J.M. *Lendas Galegas de Tradición Oral*, Vigo: Ed. Galaxia, 1983, páx. 8.
7. *Ver documento sobre indulxencias presentado no traballo.*
8. *Confradía de Ntra. Sra. de las Virtudes. Parroquia de Argemil-Piedrafita. Arciprestazgo de Maestrescolía. Libro nº IV. Año 1988. Arquivo Diocesano.*
9. *Ibidem*, páx. 75.
10. *Ibidem*, páxs. 87-88.
11. *Informe de Arxemil.*
12. *Informe do párroco.*
13. *Algúns veciños de idade da parroquia de Pedrafita.*
14. *Informe de Arxemil.*
15. MOREIRAS SANTISO, Xosé. "A relixiosidade popular no sector rural", en *Rev. Encrucillada nº 9*. Ed. Sept. Vigo, 1978, páx. 64.
16. GONDAR PORTASANY, Marcial. "Racionalidad campesina y Relativismo cultural", en *Antropología y Racionalidad*. Ed. Sálvora, Santiago, 1980, páx. 60. Crítica da Razón galega. *Ob. cit.*, páx. 154.
17. WILLIAM A. CRISTHIAN, Jr. Religiosidad popular. *Estudio antropológico en un valle español*, Madrid: Tecnos, 1978, páx. 134.
18. GONDAR PORTASANY, Marcial. *Ob. cit.*, 1980, páx. 60. *Ob. cit.*, 1993, páx. 155.
19. WILLIAM A. CRISTHIAN, Jr. *Ob. cit.*, 1978, páx. 134.
20. GONDAR PORTASANY, Marcial: *Ob. cit.*, 1980, páx. 60. *Ob. cit.*, 1993, páx. 155.
21. *Informe de Pedrafita.*
22. *Informe do párroco.*
23. FIDALGO SANTAMARIÑA, J. Antonio. *Antropología de una parroquia rural*, Orense: Cuadernos do Laboratorio Ourensán de Antropoloxía Social. Serie Galicia Campesiña 1, 1988, páx. 202.
24. ELIADE, Mircea. *Lo Sagrado y lo Profano*, Barcelona: Ed. Labor. Col. Guadarrama, 1967, páx. 112.
25. *Informe de Pedrafita.*
26. N.R.C.: Palabra. Pedrafita, S. Miguel de. *Ob. cit.*, páx. 111.
27. FRAZER, J.G. *La rama dorada*. México: Ed. F.C.E, 1969, páx. 41.
28. ÁLVAREZ ASOREY, Rubén D., e RODRÍGUEZ COLMENERO, Antonio. *VÍA ROMANA XIX. Unha viaxe dende Lugo aos Ancares, seguindo as pegadas de Roma*, Lugo: Vías Atlánticas, 2008, páx. 39.
29. *Ver no presente traballo. Os rituais que se levan a cabo no intre actual na fonte da Virxe.*
30. ÁLVAREZ ASOREY, Rubén D., e RODRÍGUEZ COLMENERO, Antonio. *Ob. cit.*, páx. 40.